

Тютюник І.В.кандидат економічних наук, докторант,
старший викладач кафедри фінансів і підприємництва
Сумського державного університету

АНАЛІЗ КАНАЛІВ НЕПРОДУКТИВНОГО ВИВЕДЕННЯ КОШТІВ ЗА КОРДОН¹

У статті досліджено сучасні тенденції тіньового виведення коштів за кордон. На основі аналізу існуючого теоретичного та практичного досвіду детінізації економіки проаналізовано канали та схеми незаконного виведення коштів, визначені їх характерні риси та особливості. Визначено найбільш поширені способи незаконного виведення капіталу економічними суб'єктами в Україні. Проведено порівняльний аналіз обсягів незаконних фінансових потоків в Україні та світі за період 2005-2014 рр. Доведено, що на сучасному етапі розвитку економіки, який характеризується нівелюванням кордонів та посиленням взаємодії між країнами, ключовим вектором ефективного державного фінансового управління виступає своєчасна та повна оцінка всіх каналів тінізації доходів. Обґрунтовано доцільність врахування багатоканальності існуючої системи непродуктивного виведення коштів при розробці політики детінізації економіки.

Ключові слова: незаконні фінансові потоки, фінансово-економічний розвиток, виведення капіталу, детінізація економіки, канали тінізації економіки, державна фінансова політика.

В статье исследованы современные тенденции теневого выведения средств за рубеж. На основе анализа существующего теоретического и практического опыта детенизации экономики, проанализированы каналы и схемы незаконного выведения средств, определены их характерные черты и особенности. Определены наиболее распространенные способы незаконного выведения капитала экономическими субъектами в Украине. Проведен сравнительный анализ объемов незаконных финансовых потоков в Украине и мире за период 2005-2014 гг. Доказано, что на современном этапе развития экономики, характеризующемся нивелированием границ и усилением взаимодействия между странами, ключевым вектором эффективного государственного финансового управления выступает своевременная и полная оценка всех каналов тенизации доходов. Обоснована целесообразность учета многоканальности существующей системы непродуктивного выведения средств при разработке политики детенизации экономики.

Ключевые слова: незаконные финансовые потоки, финансово-экономическое развитие, выведение капитала, детенизация экономики, каналы тенизации экономики, государственная финансовая политика.

To date, the problem of legalization of the proceeds of crime is a challenge for the financial and economic stability of many countries. The aim of the research is to develop a scientific and methodical approach, which consists in the timely identification of channels and schemes connected with the legalization of the proceeds of crime, their formalization, assessing and monitoring in order to prevent these transactions occurrence. The paper investigates trends and volumes of shadow withdrawal of funds abroad. On the basis of the analysis of the existing theoretical and practical experience of shadowing of the economy, the channels and schemes of illegal withdrawal of funds have been analyzed. Their specific features are determined. The most widespread methods of illegal capital withdrawal by economic entities in Ukraine are determined. The comparative analysis of volumes of illegal financial flows in Ukraine and the world for the period of 2005-2014 has been proved. These days it is proved that at the present stage of economic development characterized by border alignment and intensification of interaction between countries, the key vector of effective state financial management is timely and full evaluation of all channels of shadow revenues. The expediency of taking into account the multichannelity of the existing system of unproductive withdrawal of capital abroad in developing the policy of deshadowing of the economy has been substantiated. It is proved that the stable activity of the financial system of the country is possible through providing the effective mechanisms and measures on deterring and combating money laundering at the level of different agents of the national economy and financial institutions. The analysis shows that there is a wide range of channels and schemes for the illegal withdrawal of funds abroad, with the participation of a wide range of participants, the main of which are banking institutions,

¹ Виконано в рамках науково-дослідної теми № 0117U003930 «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні»

insurance and investment companies, business entities both in the country and abroad. This, in turn, leads to an increase in the volumes of distorted input and output data for the compilation of financial, accounting, and tax reporting, forms the preconditions for reducing the effectiveness of the state financial policy in the field of shadowing of the economy, on the one hand, reducing the volume of tax revenues and, as a result, losing the amount of GDP in full volume, lowering the level of investment activity in the country – on the other. Timely identification of all participants in the illegal withdrawal of funds abroad will contribute to a more comprehensive solution to the problem related to improving the quality and efficiency of public financial management, the growth of the pace of economic and social development of the country, will form the basis for its normal functioning in the strategic perspective.

Keywords: illegal financial flows, financial and economic development, withdrawal of capital, unshadowing of economy, channels of economic shadowing, public finance policy.

Постановка проблеми. В умовах постійного погіршення показників економічного розвитку країни, зростання кількості збиткових підприємств, високого рівня корупції значної актуалізації набувають питання дослідження та оцінки обсягів прихованих доходів та незаконного виведення коштів за кордон, що призводять до суттєвого маніпулювання результатами діяльності економічних суб'єктів і недостовірності статистичної, бухгалтерської та податкової звітності.

За цих умов, комплексне дослідження всіх можливих каналів непродуктивного виведення коштів є невід'ємною складовою повної та достовірної оцінки їх обсягів та розробки комплексу заходів з протидії тіншовому відтоку капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем незаконного відтоку капіталу присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених. Вперше дані питання були досліджені ще в першій половині XIX століття А. Смітом та Д. Рікардо, які обґрунтували можливість переміщення капіталу та праці в країні з відносними перевагами та прийшли до висновку про неможливість протидії вивезенню коштів з країни.

Особливості тіншової діяльності та основні її риси аналізували З. Варналій, П. Гутман, К. Ковтуненко, Д. Каселл, І. Мазур.

Вплив тіншових фінансових потоків на показники розвитку економічних суб'єктів досліджували Н. Лайоза, Ф. Шнайдер, В. Танзі, М. Бачетта, та інші.

В цілому проведений аналіз наявного наукового доробку свідчить про фрагментарність та абстрактність напрацювань в даному напрямку. Переважна більшість вчених досліджують питання незаконного відтоку капіталу через інвестиційні, банківські, страхові канали, тощо відокремлено, не приділяючи уваги комплексному дослідженню всіх сфер можливого виведення коштів, їх взаємозв'язку та одночасного використання.

В цих умовах значно актуалізуються питання розробки адаптованого до соціально-економічного розвитку України підходу до запобігання незаконному виведенню коштів за кордон, в

основі якого лежить врахування багатоканальності існуючої системи тінзації доходів.

Метою дослідження є систематизація каналів незаконного виведення коштів за кордон, що дозволить здійснювати аналіз операцій економічних суб'єктів крізь призму ступеня їх ризикованості та потенційної можливості використання в операціях з тінзації доходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день операції по незаконному виведенню коштів за кордон активно застосовуються в усіх сферах життя суспільства та на всіх його рівнях. Так, в умовах високого податкового навантаження на бізнес, мінливості податкового законодавства, значного поширення набуло незаконне працевлаштування населення, отримання заробітної плати в «конвертах», незареєстрована підприємницька діяльність, тощо.

Суб'єкти підприємницької діяльності дедалі частіше намагаючись приховати свої доходи реалізують різноманітні схеми тіншового виведення коштів за кордон та подальшої їх легалізації.

Високий рівень корупції в державі, значний рівень бюрократії, складність відкриття та подальшого ведення бізнесу сприяють диверсифікації каналів відтоку капіталу та зростанню масштабів їх використання.

Так, за даними організації Глобальної фінансової доброчесності [1] середні обсяги незаконних фінансових потоків за період 2005-2014 років знаходяться на рівні розвинених країн світу, та коливаються в межах 9-24% (рисунок 1). Однак, зважаючи на невисокі темпи приросту показників економічного розвитку України (найнижчий темп зростання ВВП в світі за аналізований період), дані значення незаконних фінансових потоків є суттєвим дестабілізатором економічної ситуації в країні.

В економічній літературі існує широке різноманіття підходів до визначення основних способів виведення коштів за кордон. Фролова Т. А. виділяє дві форми руху капіталу: інвестиційний канал – виведення (введення) підприємницького капіталу або іноземних інвестицій та фінан-

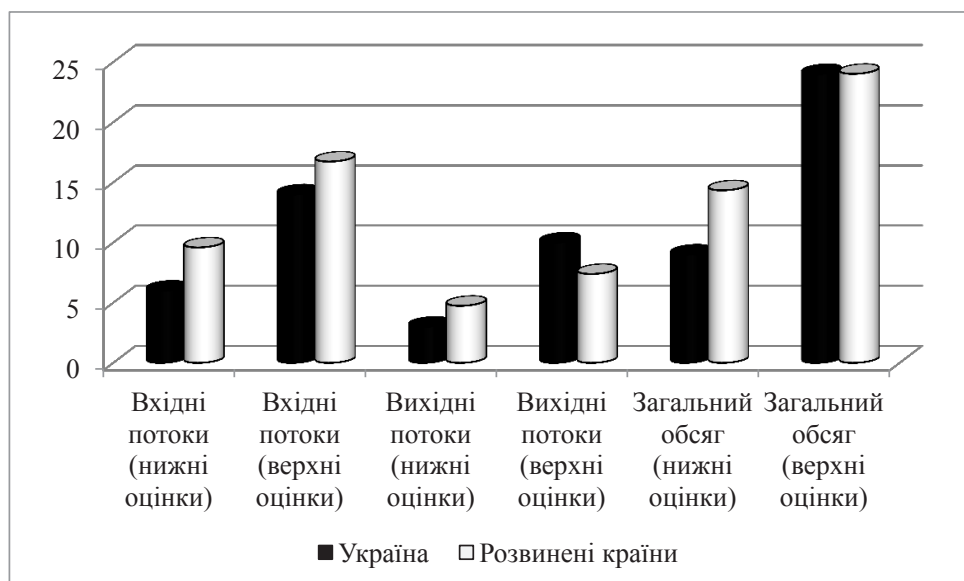

Рис. 1. Аналіз обсягів незаконних фінансових потоків в Україні та світі за період 2005-2014 рр. (складено на основі [1])

сово-кредитний канал – виведення (введення) позикового капіталу або переміщення капіталу (позики, кредити, банківські депозити, платежі за операціями з зарубіжними партнерами) [5].

На підставі проведеного аналізу Бондар С. В. виділяє наступні канали приховування капіталу за межами України: 1) зовнішньоекономічний – неповернення валютних коштів, що пов'язано з використанням зовнішньоекономічних операцій; 2) інвестиційний – використання схем з повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал; 3) валютний – проведення операцій з цінними паперами, насамперед, шляхом зворотного викупу вітчизняних цінних паперів; 4) страховий – проведення фіктивних операцій у сфері страхування та перестраховування [2].

Відповідно до методології Global Financial Integrity, нелегальний вхідний фінансовий потік може формуватися за двома напрямками – переоцінкою експортних рахунків або недооцінкою імпортних. При цьому в першому випадку найчастіше за все відбувається процедура повернення незаконно виведеного раніше капіталу, у той час як в іншому – можливими є тіньові розрахунки за імпортовані товари, роботи, послуги. Поруч з цим, вихідний фінансовий потік виникає за рахунок дії протилежних операцій – недооцінки експортних рахунків та переоцінки імпортних. Таким чином, можна говорити про використання лише одного каналу відтоку капіталу, а саме – експортно-імпортного [1].

Визначивши найпоширеніші способи виведення капіталу, зосередимося на найактуальні-

ших на сьогоднішній день для економіки України. Адже, незважаючи на комплекс заходів з детінізації економіки, нестабільність економічної ситуації провокує постійний вплив короткострокового капіталу в різних його формах.

У відповідності до наказу Міністерства економічного розвитку та торгівлі «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного впливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України» [6] виведення капіталу з України може здійснюватися за наступними схемами: непродуктивного легального впливу; прихованого впливу; незареєстрованого впливу.

Легальний непродуктивний вплив капіталу може здійснюватися через: надання позик нерезидентам депозитними корпораціями (крім НБУ); виплати відсотків за депозитами нерезидентів; здійснення прямих інвестицій з України; здійснення портфельних інвестицій з України; репатріація доходів нерезидентів, отриманих від інвестиційної діяльності в Україні; сплата капітальних та інших поточних трансфертів.

Прихований вплив капіталу може відбуватися шляхом: спотворення цін на експортну чи імпортну продукцію, за результатами чого фінансову вигоду отримують саме закордонні контрагенти; недоотримання виручки вітчизняними учасниками зовнішньоекономічної діяльності через фіктивні операції; неповернення валютної виручки за експортними операціями; придбання вільно конвертованої іноземної валюти в Україні з метою її втрачання за межами нашої держави.

В той же час, за результатами проведених у I кварталі 2018 року контрольних заходів Дер-

жавної аудиторської служби в Україні [4] до найбільш поширених фінансових порушень, які призвели до втрат ресурсів належать:

- ненарахування і неперерахування надходжень до загального та спеціального фондів бюджету;
- списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості;
- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/ або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів;

– незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомоги, пільг та субсидій, пенсій, стипендій), у тому числі тим, які не мали права на їх отримання, або у завищених розмірах;

- недостачі коштів та матеріальних цінностей;
- проведення незаконних (зайвих) виплат по заробітній платі;
- покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду);
- втрата доходів через списання дебіторської заборгованості;

Таблиця 1

Канали незаконного виведення коштів за кордон (узагальнено на основі [3; 7; 8])

Канал	Способи реалізації	Характеристика
Банківський	Видача явно неповоротних кредитів	Операції, з переказу коштів в іноземній валюті з рахунків в українських банках на рахунки в іноземних
	Фіктивне банкрутство банківських установ, з виведенням коштів на закордонні рахунки	
	Відкриття резидентами рахунків в іноземних банках	
	Завищення відсоткової ставки за кредит в іноземній валюті наданий українській стороні	
	Подрібнення вкладів (смерфінг)	
Експортно-імпорتنний	Заниження документальної експортної ціни товару, який в офшорній зоні реалізується за світовими цінами	Неповернення отриманої від економічної діяльності, що здійснюється за межами України, валюти на територію
	Міжнародні перестраховальні операції	
	Надання відстрочки з оплати експортної продукції	
	Маніпуляції з цінами під час товарообмінних операцій з подальшим інвестуванням за кордон частини коштів	
	Необґрунтовані авансові перерахування на підставі фіктивних контрактів на поставки в країну товарів і оплати фіктивних імпорتنних послуг	
	Завищення у контракті показників якості експортного товару з одночасним завищенням розміру штрафу на той випадок, якщо товар не відповідає вказаній якості	
	Завищення документальної імпорتنної вартості товару, який фактично реалізується за його реальною ціною	
	Фіктивні імпорتنні контракти	
	Створення фіктивної заборгованості перед підконтрольними юридичними особами за кордоном	
Господарський	Створення офшорних компаній для виведення частини прибутку з оподаткування.	Здійснення невігідної для українського партнера діяльності з отриманням неофіційної вигоди за межами України
	Використання схем з повернення псевдо інвестицій або сплати нерезидентами дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал	
	Маніпуляція з цінами	
	Укладання угод підприємства з однією і тією ж стороною щодо купівлі-продажу тих самих цінних паперів	
Небанківський	Неконтрольоване вивезення готівкової валюти за кордон	Використання телеграфних та інших переказів коштів
	Придбання нерухомості за кордоном	
	Використання благодійних організацій (злочинні кошти маскуються під благодійні внески)	
Страховий	Укладання фіктивного договору страхування, повернення страхових платежів, операції з перестраховування за кордон	Здійснення фіктивних операцій страхування
	Внесення страхового депозиту в іноземний банк з формальним наміром отримати кредит і відмові від нього у подальшому	

- реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами;
- безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, в тому числі при відсутності в обліку дебіторської заборгованості;
- сплата внесків до державних цільових фондів по незаконних сумах по оплаті праці або за завищеною ставкою збору;
- нецільові витрати;
- використання державних цільових коштів всупереч їх цільовому призначенню;
- понаднормове списання по обліку матеріальних цінностей, що відсутні в наявності;
- зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам внаслідок завищення відповідних розрахунків або які не мали права на їх отримання;
- невідображення в обліку та неотримання дебіторської заборгованості за послуги, які надаються на платній основі;
- здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які відповідно до бюджетного законодавства мають здійснюватись з бюджету іншого рівня;
- реалізація за заниженою вартістю або безоплатно послуг (крім адміністративних), які надаються на платній основі;
- ліквідація (знищення, розбирання) майна, проведена всупереч законодавства;
- недоотримання суб'єктами господарювання належних надходжень за майно, надане у користування, оренду.

В цілому проведений аналіз дозволяє виокремити та систематизувати найбільш поширені канали незаконного відпливу капіталу та способи їх реалізації, загальна характеристика яких каналів наведена в таблиці 1.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз свідчить про наявність широкого спектру каналів та схем незаконного виведення коштів за кордон, з залученням широкого кола учасників, основними з яких є банківські установи, страхові та інвестиційні компанії, суб'єкти підприємницької діяльності як в середині країни так і за її межами.

Це в свою чергу призводить до зростання обсягів викривлених вхідних та вихідних даних для складання фінансової, бухгалтерської та податкової звітності, формує передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки, з одного боку, скорочення обсягів податкових надходжень та як результат недоотримання обсягів ВВП в повному об'ємі, зниження рівня інвестиційної активності в країні – з іншого. Своєчасна ідентифікація всіх учасників незаконного виведення коштів за кордон сприятиме більш комплексному вирішенню проблеми, пов'язаної з підвищенням якості та ефективності державного фінансового управління, зростання темпів економічного та соціального розвитку країни, формуватиме підґрунтя до її нормального функціонування у стратегічній перспективі.

Список використаних джерел:

1. Illicit Financial Flows Reports [Electronic source] / Global Financial Integrity official web-site. URL: <http://www.gfintegrity.org/reports/>.
2. Бондар С.В. Характеристика способів приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за межами України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 6. С. 19-25.
3. Економетричне моделювання механізму запобігання тіншовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні [Текст]: звіт про НДР (проміжний) / кер. І.М. Кобушко. Суми: СумДУ, 2017. 47 с.
4. Загальні тенденції тіншової економіки в Україні у I кварталі 2018 року [Електронний ресурс]. – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2018. 23 с. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cDraBwCVnUYJ:www.me.gov.ua/Documents/Download%3Fid%3D03bb37c9-4771-43ab-b2a9-821009f0f407+%amp;cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ua>
5. Кваша Т.А. Існуючі канали і схеми непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі країни: світовий та вітчизняний досвід. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 5(132). С. 47-51.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 286 від 24.03.2015 р. URL: <http://www.me.gov.ua/Ascod/List?lang=uk-UA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SistemaOblikuPublichnoInformatsii&pageNumber=86&Ctx=inName&Sort=date&Sdir=asc>.
7. Тютюник І.В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії / І.В. Тютюник, Кобушко Я.В. // *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung*. – Austria: Shioda GmbH, Steyr, 2018. В. 1. 176-186 с.
8. Тютюник І.В. Фінансова децентралізація в Україні: можливості та загрози для забезпечення сталого розвитку територіальних громад / І.В. Тютюник, Я.В. Решетняк // *Економіка та держава*. Київ: Ред. журн. «Економіка та держава». 2017. № 12. С. 43-47.